

номочия для рассмотрения, в случае необходимости, основания для продолжения задержания.

Лицу в момент ареста и в начале задержания или заключения либо вскоре после этого органом, ответственным за арест, задержание или заключение, доводятся до сведения и разъясняются его права и возможности их осуществления.

Таким образом, мы можем отметить, что законодатель предусмотрел и четко регламентировал как основания для произведения задержания, так и его порядок, а также те детали, которые возникают в процессе такого задержания, например, причинение вреда, вызванное необходимостью при задержании преступника.

Для работника милиции доскональное знание правовых основ своей профессиональной деятельности имеет исключительное значение. Ведь это знание придает уверенность в собственной правоте, что проявляется в решительности и своевременности действий. Кроме того, оно исключит либо сведет к минимуму количество юридических ошибок, влекущих серьезные нарушения прав и свобод граждан, что недопустимо в правовом демократическом государстве.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ БОРІТБИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ЯК ЗЛОЧИНОМ, ЩО ПОСЯГАЄ НА СВОБОДУ ТА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЛЮДИНИ

Я.Г. Лизогуб

(Відділ спеціальної міліції при УМВС України в Луганській області)

*Кожна людина має право на ... свободу та особисту недоторканність.
Загальна декларація прав людини*

Свобода та недоторканність - ось те головне, чого постійно прагнула людина.

Історично склалося, що люди час від часу з тих або інших причин зазнавали усіляких поневірянь, пов'язаних,

як правило, з обмеженням їхньої свободи та недоторканності. По-перше, це було наслідком існуючого політичного режиму та форми правління, зокрема - кріпацької залежності селян у роки феодалізму, а по-друге, наслідком окупації України різними поневолювачами, як у випадку з монголо-татарським ігом. Перше - результат історичної еволюції держави, необхідність її формування та будівництва, а друге - зовнішній вплив іноземних загарбників. Однак усе, що тоді відбувалося, ми відносимо на "крути своя", бо вважаємо, що це своєрідний процес набуття "матерією" "форми".

Крім того, свобода та недоторканність людини були і є об'єктом посягань і з боку окремих осіб, які на цьому заробляли і заробляють великі гроші.

З давніх-давен у деяких державах було поширене рабство та работоргівля як одна з форм торгівлі людьми. Але за тих давніх часів і рабство, і работоргівля були "в законі". Рабство являло окремий вид існування людини (раба), а работоргівля виступала засобом придбання та продажу людей на існуючих тоді спеціальних ринках рабів. У рабстві та работоргівлі були зацікавлені работоргівці та рабоотримувачі, однак на самих рабів це лягало страшним тягарем, оскільки максимально обмежувало їхні права. Раб був істотою, з якою можна робити все, що завгодно: бити, ображати, катувати і навіть вбити. Закони давали таку можливість тим, у кого були гроші і хто тримав рабів для використання їхньої фізичної сили на різноманітних роботах. Сам же раб не мав права захистити себе, оскільки був скоріше річчю, ніж людиною. Минали тисячоліття, але рабство, а також торгівля рабами продовжували існувати, рік за роком змінюючи тільки своє "обличчя".

У процесі еволюції держав державний устрій та форми правління в різних країнах змінювалися. Рабство, як і работоргівля, починало набувати ознак злочинної діяльності. Уряди держав, прагнучи знищити работоргівлю, постійно займалися пошуками засобів боротьби з нею. Перші міжнародно-правові документи стосувалися торгівлі людьми або, точніше, работоргівлі. У 1815 році відбувся Віденський конгрес, а в 1818 році - Аахенський конгрес. На цих

конгресах було проголошено, що работоргівля - це злочин, проте ніяких правових норм, спрямованих на боротьбу з ним, сформульовано не було. Фактично злочинці залишалися безкарними. Наступним кроком у боротьбі з торгівлею людьми стала Берлінська конференція 1885 року, на якій було підписано Генеральний акт про Конго, що підтвердив міжнародно-правову заборону торгівлі людьми та додатково заборонив використання території в басейні р. Конго як ринку рабів. Більш рішучий крок було зроблено на Брюсельській конференції 1890 року, коли держави підписали Генеральний акт, згідно з яким держави-учасниці зобов'язалися встановити кримінальну відповідальність за работоргівлю, а також створити спеціальні органи для боротьби з нею. Цей Генеральний акт проклав шлях до активної боротьби з торгівлею африканськими рабами на міжнародному рівні, і саме тому став міжнародним документом, яким уперше було передбачено обов'язок вжиття державами практичних заходів щодо боротьби з цим злом шляхом введення до внутрішньодержавних законів відповідних норм, які б стосувалися скасування работоргівлі. Він відрізнявся від раніше укладених документів тим, що останні, на відміну від цього, містили лише інформацію про обурення з приводу цієї проблеми.

Першим міжнародно-правовим документом про викоренення рабства і водночас черговим документом щодо боротьби з работоргівлею стала прийнята 25 червня 1926 року Конвенція "Про рабство", яка мала намір покласти край рабству та торгівлі рабами як одній із форм торгівлі людьми. Конвенцією були визначені поняття рабства та торгівлі невольниками. Сторони взяли собі за обов'язок повністю скасувати рабство, а також припиняти випадки работоргівлі, а на внутрішньодержавному рівні прийняти законодавчі акти, які б передбачали кримінальну відповідальність за вчинення цих дій. Крім того, у Конвенції було вперше звернуто увагу на небезпечність примусової та обов'язкової праці, яка може призвести до становища, подібного до рабства, тому держави домовилися використовувати примусову й обов'язкову працю тільки в громадських інтересах. Однак, незважаючи на все це, Конвенція фактично не забо-

ронила рабство та работоргівлю, а тільки виявила намір боротися з ними.

Після Другої світової війни боротьбі з рабством та работоргівлею стали приділяти значно більшу увагу. ООН взяла на себе відповідальність боротися з цим ганебним явищем. У 1948 році ООН прийняла Загальну декларацію прав людини. У статті 4 цієї Декларації передбачалося: "Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або в підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх формах".¹

Наступним кроком у боротьбі з рабством та работоргівлею стала підписана 7 вересня 1956 року "Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства". У статтях 5 та 6 цієї Конвенції рабство та работоргівля визначалися як злочини за законами держав-учасниць і вказувалося, що особи, які будуть визнані винними за вчинення цих дій, підлягатимуть кримінальному покаранню. Крім того, у цій Конвенції було дано більш повне поняття рабства, а також уперше з'явилося поняття "работоргівля", оскільки до того в міжнародних документах воно визначалося як "торгівля рабами" або "торгівля невольниками". "Під "работоргівлею" розуміються і до неї входять усі дії, пов'язані із захопленням, придбанням будь-якої особи або з розпорядженням нею з метою повернення її в рабство; усі дії, пов'язані з придбанням раба з метою його продажу або обміну; усі дії щодо продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, та взагалі будь-які дії щодо торгівлі або перевезення рабів будь-якими транспортними засобами".² Окремі положення цієї Конвенції нашли своє відображення у різних міжнародних документах, які були укладені й набагато пізніше. Прикладом цьому є ст. 99 Конвенції ООН з мор-

¹ Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года //Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. - Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 1992. - С. 363.

² Додаткова конвенція "Про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, схожих з рабством" від 7 вересня 1956 року //Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога, (книга перша) /Збірник документів (українською і російською мовами). - К.: Юрінком, 1996. - С. 136-143.

ского права, у якій зазначено: "Кожна держава приймає ефективні заходи щодо запобігання перевезенню рабів на судах, які мають право плавати під її прапором, покарання за такі перевезення, а також щодо попередження протизаконного користування її прапором з цією метою. Раб, який знайшов рятунок на судні, під яким би прапором це судно не плавало, ipso facto вільний".¹

Додаткова конвенція стала дуже важливим етапом у міжнародному нормативно-правовому регулюванні боротьби держав з рабством, работоргівлею та інститутами, подібними до рабства, а також сприяла тому, що деякі держави на національному рівні прийняли законодавчі акти щодо боротьби з цими видами злочинного бізнесу. Прикладом тому є Кримінальний кодекс України, у якому хоч і немає конкретної норми про відповідальність осіб за вчинення дій, пов'язаних з рабством та торгівлею рабами, але міститься норма (ст. 124-1 КК України), яка передбачає відповідальність за "біле рабство", тобто торгівлю людьми, яка являє собою одну з форм работоргівлі та фактично тожжна рабству,² оскільки умови, у яких утримуються "білі рабині", по суті, рабські. Оскільки злочинці, маючи за мету отримати великі кошти з цього "бізнесу", просто повинні робити своїм "жертвам" найдешевше "ліжко", то наслідок цього - справжнє рабство, тільки зветься воно по-іншому - "сексуальна експлуатація".

Другим прикладом є російське кримінальне законодавство, у якому в статті 152 передбачено кримінальну відповідальність за торгівлю неповнолітніми, яка, по суті, також являє собою трансформований наслідок раніше існуючої работоргівлі, тільки в даному випадку стосовно дитини і без мети звернення в рабство, хоча торгівля неповнолітніми *de jure* не рабство. Але фактично торгівля неповнолітніми, як і торгівля жінками і торгівля людьми взагалі, є еволюційованим відображенням рабства.

Проблема ототожнювання рабства з торгівлею людьми відображена у роботах деяких авторів. Так, наприклад, ав-

¹ Конвенція ООН з морського права 1982 р. (витяги) //Панов В.П. Международное уголовное право: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 1997. - С. 288.

² Юридично торгівля людьми - це самостійний інститут. (Від автора).

тор Гаспар Чумак¹ у своїй монографії "Торгівля жінками та міжнародне право" підкреслив, що "... торгівля жінками має усі відтінки рабства".

Прикладом того, що рабство та работоргівля існують і сьогодні, є зроблені в 1999 році співробітниками організації "Міжнародна християнська солідарність" сенсаційні відкриття про работоргівлю в Судані. Було зазначено, що під час бойових дій ворогуючі сторони захоплюють полонених, яких потім продають як "живий товар". На отримані гроші купується зброя та вибухівка. Ціна за раба не перевищує 50000 суданських динарів, або 50 американських доларів.²

Іншою ганебною реальністю сучасності, поряд з работоргівлею, є торгівля жінками, яка в окремих країнах набула розмірів організованого злочинного промислу.

Комітетом з питань міграції, біженців і демографії на Парламентській Асамблеї Ради Європи у квітні 1997 року у Страсбурзі було зроблено висновок, у якому говорилося: *"За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) близько 500 тис. жінок було продано до держав - членів Європейського Союзу в 1995 році"*.³ Разом з цим, у висновку було підкреслено: *"У зв'язку з певними причинами торгівля жінками завжди була і залишається злочином, дані про який значно занижені. Однією з причин є побоювання жертви звертатись до поліції через свій нелегальний статус"*.⁴

На міжнародному рівні держави були вимушені вжити спільних заходів щодо боротьби з цим видом злочинної діяльності, оскільки ця діяльність по суті є однією з форм посягання на свободу та недоторканність людини.

Уже в 1899 році в Лондоні відбувся Міжнародний конгрес з питань боротьби з торгівлею жінками та дітьми для розпусти. На конгресі було зазначено, що така діяльність набула значного поширення, тому було запропоновано укласти багатосторонню угоду між державами-

¹ Гаспар Чумак. Торгівля жінками та міжнародне право. - К.: Наукова думка, 1999. - С. 17.

² Черные невольники. Дешево. Всего за \$ 50 // За рубежом. - № 44 (2004), 11-17 ноября. - 1999.

³ Висновок про торгівлю жінками і примусову проституцію в державах-членах Ради Європи. - Страсбург. - 21 квітня 1997 р. - С. 1.

⁴ Там само.

учасницями для боротьби з цим жакливим явищем, а також створити на місцях своєрідні комітети, які повинні будуть більш предметно та конкретно займатися виконанням функцій боротьби з торгівлею жінками та дітьми.

Більшість країн-учасниць конгресу дали свою згоду на створення таких комітетів і сприйняли це як належне. У 1900 році було створено "Російську громаду щодо захисту жінок", яка мала на меті:

- охорону дівчат від небезпеки бути втягнутими в розпусту, а також повернення жінок до чесного життя;
- улаштування притулків Св. Магдалини;
- поширення понять про аморальність та шкоду розпусти.

Наступним кроком в еволюційному процесі нормативно-правового регулювання міжнародно-правової боротьби з торгівлею жінками став Міжнародний договір від 18 травня 1904 року "Про боротьбу з торгівлею білими рабниками", який було підписано в Парижі, а потім Паризька конвенція від 4 травня 1910 року "Про боротьбу з торгівлею білими рабниками". Держави-члени зобов'язалися встановити кримінальне покарання за торгівлю жінками навіть у тому випадку, якщо окремі дії, що входять до складу злочину, були вчинені в різних країнах. Крім того, угода передбачала боротьбу із схилянням та втягненням у розпусту як неповнолітніх, так і дорослих. Торгівля жінками була кваліфікована як злочин, за вчинення якого злочинець підлягає видачі державі, яка порушила проти нього переслідування, оскільки він має підлягати кримінальному покаранню у вигляді позбавлення волі.

Женевською конвенцією "Про заборону торгівлі жінками та дітьми" 1921 року було надано рекомендації державам про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які займаються втягненням жінок у заняття проституцією, а також торгівлею жінками та дітьми. Наслідком цього стало створення Дорадчого комітету боротьби з торгівлею жінками та дітьми при Лізі Націй.

Велике значення в міжнародній боротьбі з торгівлею жінками та дітьми має прийнята в 1949 році Генеральною Асамблеєю ООН Нью-Йоркська Конвенція "Про боротьбу

з торгівлею жінками й експлуатацією проституції третіми особами",¹ положення якої охопили, по суті, положення всіх угод, які існували на той час із цього питання. Згідно зі статтями 1-4 цієї Конвенції до міжнародних кримінальних злочинів були віднесені такі дії: звідництво, схилення або спонукання до проституції іншої особи, навіть з її згоди; експлуатація проституції іншої особи, навіть за згодою останньої; утримання будинку розпусти або управління ним, а також свідоме фінансування та участь у фінансуванні будинку розпусти; здавання в оренду або наймання приміщення або місця з усвідомленням того, що планує їх використання з метою проституції третіми особами; замах на вчинення таких дій, підготовка до них, а також умисна співучасть у цих діях. У статті 9 державам було вказано, що особи, які вчинили злочини, передбачені статтями 1 і 2 цієї Конвенції, мають підлягати переслідуванню та покаранню згідно з національним законодавством. Також Конвенцією передбачалося, що злочинці мають бути передані іншій державі незалежно від того, чи є між державами двосторонні угоди. Однак Конвенція не заборонила заняття проституцією, а тільки вказала на неприпустимість її реєстрації під страхом кримінального покарання, виявивши таким чином турботу та піклування щодо людської гідності, свободи та недоторканності жінок.

Конвенцією були передбачені й превентивні заходи щодо торгівлі людьми з метою проституції - створення спеціальних органів, які виконували б функцію централізованого та координаційного апарату боротьби з торгівлею людьми. Крім того, у Конвенції було зазначено, що держави повинні обмінюватися інформацією про подібні злочини у відповідній формі та негайно реагувати на такі повідомлення, щоб у максимально короткий термін установити й затримати злочинця.

¹ Конвенция о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами, одобренная резолюцией 317 (IV) Генеральной Ассамблеи от 2 декабря 1949 года //Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. - Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 1992. - С. 351-358.

Конвенцією визначено, що її норми повинні трансформуватися в національне законодавство, а винні мають підлягати покаранню згідно із законом цих держав.

Черговим міжнародно-правовим документом щодо боротьби з торгівлею жінками стала прийнята 18 грудня 1979 року ООН Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. У статті 6 цієї Конвенції зазначається: "Держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо припинення всіх видів торгівлі жінками та використання проституції жінок".¹ Проаналізувавши цю статтю, можна дійти висновку, що вона не передбачає відповідальності та покарання щодо жінки і тим більше не вимагає їх. Водночас держави, згідно з цією Конвенцією, повинні прийняти і виконувати відповідні закони, спрямовані проти "білого рабства" - торгівлі жінками.

Щодо захисту прав дітей, то згідно з Декларацією ООН "Про права дитини" 1959 року, їм має бути забезпечений спеціальний міжнародний захист від усіх злочинних посягань. У зв'язку з цим у 1989 році було прийнято Конвенцію ООН "Про права дитини" (ратифікована Україною 27 вересня 1991 року), яка поклала на держави обов'язок захищати дитину від усіх форм експлуатації. У частині 1 статті 11 Конвенції зазначено: "Держави-сторони вживають заходів щодо боротьби проти незаконного переміщення і не повернення дітей із-за кордону".²

Крім того, у статті 34 Конвенції визнані злочинними такі дії:

- схиляння або примушування дитини до будь-якої сексуальної діяльності;
- використання дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;

¹ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року //Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій /Упоряд. Т. Яблонської. - К.: Сфера, 1999. - С. 85-91.

² Декларація "Про соціальні та правові принципи щодо захисту та благополуччя дітей, а особливо в процесі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях" від 3 грудня 1986 року //Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій /Упоряд. Т. Яблонської. - К.: Сфера, 1999. - С. 82-85.

- використання дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах.

На держави-сторони було покладено обов'язок вжити на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів щодо відвернення викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди з будь-якою метою та в будь-якій формі.

Держави повинні також вживати спеціальних заходів щодо запобігання цьому негативному явищу та його припинення.

У статті 19 Декларації "Про соціальні та правові принципи щодо захисту та благополуччя дітей, а особливо в процесі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях", яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1986 року, сказано: "Необхідно встановити політику та прийняти закони, де це необхідно, для заборони викрадення дітей та будь-яких інших дій з метою їх незаконної передачі".¹

9 вересня 1991 року Комітетом міністрів Ради Європи, членом якої є також Україна, була прийнята Рекомендація № К (91) 11 "Стосовно сексуальної експлуатації, порнографії та проституції дітей і підлітків, а також незаконної торгівлі дітьми та підлітками", у рамках якої були викладені заходи проти торгівлі дітьми та підлітками. Державам-членам було рекомендовано переглянути своє законодавство і практику протидії цим злочинам з метою впровадження, у разі необхідності, та застосування таких заходів:

- "здійснювати нагляд за діяльністю артистичних і таких, що займаються усиновленням дітей, агенцій з метою налагодити контроль за переміщенням дітей та підлітків у межах однієї країни чи між країнами та запобігти їхньому втягненню до проституції, або інших форм сексуальної експлуатації";

¹ Декларація "Про соціальні та правові принципи щодо захисту та благополуччя дітей, а особливо в процесі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях", яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1986 року //Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій /Упоряд. Т. Яблонської. - К.: Сфера, 1999. - С. 82-85.

- "посилити контроль за діяльністю "імміграційних служб і прикордонної поліції з метою забезпечити, щоб подорожі дітей за кордон, особливо без супроводу батьків чи опікунів, не були пов'язані з торгівлею людьми";

- "створювати чи підтримувати вже існуючі структури для захисту і допомоги жертвам торгівлі дітьми та підлітками".¹

У процесі реформування українського законодавства значна увага приділяється правовому становищу людини в Україні. Забезпечення прав людини в Україні є одним з пріоритетів формування правової та демократичної держави.

У чинній Конституції України закріплено, що кожній людині в Україні гарантуються свобода й особиста недоторканність (ст. 29). Також у ній відображено, що будь-які посягання на них з боку кого-небудь переслідуватимуться згідно з законом.

Маючи бажання запобігти випадкам торгівлі людьми, представники Української держави брали активну участь у розробці міжнародних принципів і норм щодо боротьби з посяганнями на свободу та особисту недоторканність людини та закріплення їх у відповідних міжнародно-правових документах.

Наш законодавець намагається своєчасно криміналізувати діяння, які дійсно є суспільно небезпечними. Прикладом цього може слугувати прийняття 24 березня 1998 року Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про внесення змін та доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України". Такі зміни та доповнення передбачають наявність необхідних умов, що унеможливають продаж і вивезення дітей за кордон під прикриттям їх усиновлення, а також вивезення за кордон українських жінок для подальшого їх використання у секс- та порноіндустрії.

¹ Рекомендація № К (91) 11 Комітету міністрів Ради Європи "Стосовно сексуальної експлуатації, порнографії і проституції дітей та підлітків, а також незаконної торгівлі дітьми та підлітками", прийнята Комітетом міністрів 9 вересня 1991 року на 461-му засіданні заступників міністрів.

Зазначеним Законом Кримінальний кодекс України був доповнений нормами про відповідальність за такі нові для сучасної України види злочинного бізнесу, як торгівля людьми (ст. 124-1), незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (ст. 115²). Можна зробити висновок, що Україна просунулася ще на один крок у будівництві правової та демократичної держави, зробивши внесок у міжнародну боротьбу держав з торгівлею людьми. Однак зруйнувати цей злочинний конвейер постачання живого товару за кордон їй ще не вдалося, оскільки розв'язати проблему лише кримінально-правовим методом неможливо.

Незважаючи на те, що держава своєчасно зреагувала і створила перепону для злочину, що посягає на свободу та недоторканність людини, наявність лише поодинокі практики застосування ст. ст. 124-1, 115-2 КК України та відсутність широкої інформативної кампанії про існування в Кримінальному кодексі України згаданих статей не сприяє викорененню правового нігілізму серед населення. Це стосується і деяких чиновників, що продовжують боротьбу за впровадження в українське законодавство норм щодо боротьби з "білим рабством", оскільки відчувається їхня недостатня обізнаність з положеннями Кримінального кодексу України.

Зараз необхідно якомога швидше організувати та втілити в життя практику взаємодії та спільних зусиль усіх правоохоронних і судових органів України, спрямованих на подолання цього злочинного явища, скоординувати їхню діяльність таким чином, щоб вона була найбільш оперативною та мобільною як при отриманні "живого" сигналу про виявлення факту вчинення цих дій, так і в разі проведення профілактичної роботи з населенням. Крім того, значна увага повинна приділятися розкриттю латентних злочинів подібного виду, а також встановленню і покаранню осіб, які займаються вищезазначеним бізнесом, і тих, хто надає підтримку злочинцям.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2000 р.